Οι Πολιτικοί πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία.
Από τη μια ρήξη στην άλλη

Κωνσταντίνος Τσίβος

Την περίοδο 1948-49 περίπου εκατό χιλιάδες πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα αναζητώντας καταφύγιο στις πρώην κομμουνιστικές χώρες. Οι μετακινήσεις των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα τέλη της δεκαετίας του ’40 αποτελούσαν ένα παράταιρο φαινόμενο, καθώς ήρθαν σε μια στιγμή που στην υπόλοιπη Ευρώπη είχαν ήδη ολοκληρωθεί οι μεγάλες μετακινήσεις, οι οποίες άγγιξαν 50 εκατομμύρια άτομα. Η «παραφωνία» της ελληνικής προσφυγιάς κρίθηκε ωστόσο επιβεβλημένη από τη Σοβιετική Ένωση και τους δορυφόρους τους προκειμένου να διακηρυχθεί η αρχή της προλεταριακής αλληλεγγύης προς τους κατατρεγμένους Έλληνες συντρόφους. Από την άλλη, ή άφιξη των Ελλήνων προσφύγων λειτούργησε αντισταθμιστικά ως προς τους δεκάδες χιλιάδες εμιγκρέδες που την ίδια περίοδο εγκατέλειπαν τα κομμουνιστικά καθεστώτα αναζητώντας καταφύγιο στη Δύση.

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να ανακεφαλαιώσει εν συντομία την ιστορία της ελληνικής προσφυγιάς στην Τσεχοσλοβακία[1] εστιάζοντας σε τρεις σταθμούς - ρήξεις:

- Την πρώτη διάσπαση της περιόδου 1956-1958, η οποία εμφανίστηκε μετά την αποκαθήλωση του Νίκου Ζαχαριάδη από την ηγεσία του ΚΚΕ.
- Τη δεύτερη διάσπαση του 1968 υπό το πρίσμα των γεγονότων της Άνοιξης της Πράγας.
- Την έναρξη του αυθόρμητου μαζικού επαναπατρισμού των προσφύγων σχετίζεται με την επαναφορά της δημοκρατίας στην Ελλάδα το 1974.

Το άρθρο βασίζεται σε πρωτογενές αρχειακό υλικό που αντλήθηκε κυρίως από Εθνικό Αρχείο της Πράγας και από την προσφυγική εφημερίδα «Αγωνιστής» που εκδιδόταν στην Τσεχοσλοβακία. Το άρθρο επιχειρεί να ανιχνεύσει την επιρροή ιστορικών γεγονότων, ρήξεων και ανατροπών στη ζωή και στις στρατηγικές επιλογές μια σχετικά κλειστής προσφυγικής κοινότητας. Εξετάζεται η καθοριστική επίδραση ιστορικών γεγονότων που έλαβαν χώρα στη Σοβιετική Ένωση, στη φιλοξενούσα Τσεχοσλοβακία όσο και στη χώρα καταγωγής τους, στη ζωή και τις επιλογές των 13.000 περίπου πολιτικών προσφύγων από την Ελλάδα.

Ο ελληνισμός της Τσεχίας αδυνατεί να κάνει αναδρομές σε παλαιότερες εποχές καθώς η παρουσία του στις λεγόμενες «τσεχικές χώρες» είναι πολύ πρόσφατη. Στην Τσεχοσλοβακία του μεσοπολέμου καταγράφεται μεν παρουσία μεμονωμένων Ελλήνων, όχι όμως κοινοτήτων. Οι πρώτοι Έλληνες που ήρθαν στην Τσεχοσλοβακία ήταν τα εκατοντάδες ξυπόλυτα και ρακένδυτα παιδιά που έφτασαν τον Απρίλιο του 1948 προερχόμενα από διάφορα μέρη της σπαρασσόμενης από τον εμφύλιο πόλεμο Βόρειας Ελλάδας. Τα παιδιά μεταφέρθηκαν με σιδηροδρομικούς συρμούς, μέσω Γιουγκοσλαβίας και Ουγγαρίας, στον τσεχοσλοβάκικο μεθοριακό σταθμό Μικούλοφ, κοντά στα σύνορα με την Αυστρία. Από τον Μάιο του 1948 έως το καλοκαίρι του 1949 καταγράφονται επτά αποστολές από την Ελλάδα που οδήγησαν

[1] Σχετικά με την ελληνική κοινότητα στην Τσεχοσλοβακία και τα σχετικά αρχειακά τεκμήρια βλ. Πάβελ Χράντετσνι: *Η Ελληνική Διασπορά στην Τσεχοσλοβακία, ίδρυση και αρχικά στάδια ανάπτυξης (1948-1954)*, μτφ. Κώστας Τσίβος, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 2007. Επίσης Νίκος Μαραντζίδης – Κώστας Τσίβος: *Ο ελληνικός εμφύλιος και του διεθνές κομουνιστικό κίνημα – Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία, 1948 – 1968* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.

στην Τσεχοσλοβακία 3.900 παιδιά, τα οποία οδηγήθηκαν σε περίπου 50 διαφορετικούς παιδικούς σταθμούς. Μετά τον Αύγουστο του 1949 έφτασαν με τις αποστολές των ενηλίκων 1.321 παιδιά επιπλέον, η πλειοψηφία των οποίων επίσης οδηγήθηκε στους παιδικούς σταθμούς.[2] Συνολικά, στην Τσεχοσλοβακία στα τέλη του 1949 βρισκόταν 5.185 παιδιά από την Ελλάδα, κατά το ¼ περίπου σλαβομακεδονικής καταγωγής. Η Τσεχοσλοβακία δέχτηκε την τρίτη σε δύναμη ομάδα προσφυγόπουλων από την Ελλάδα, μετά τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία. Η υποδοχή που επιφυλάχτηκε στα παιδιά αυτά ήταν θριαμβευτική, σύμφωνα με όσα καταμαρτυρούν τα άρθρα των τσεχικών εφημερίδων εκείνης της εποχής.[3] Μολονότι εκδηλώθηκε ενδιαφέρον φιλοξενίας ή και υιοθέτησης των παιδιών από τσεχικές οικογένειες, ακολουθήθηκαν αυστηρά οι οδηγίες του ελληνικού και του τσεχοσλοβάκικου κομμουνιστικού κόμματος για τη διαφύλαξη της εθνικής τους ταυτότητας και τη διαπαιδαγώγησή τους με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελέσουν την ελίτ της μελλοντικής «λαϊκοδημοκρατικής Ελλάδας».[4] Για τη φιλοξενία τους χρησιμοποιήθηκαν μέγαρα ευγενών και εγκαταστάσεις λουτροπόλεων που μετά το 1945 είχαν εθνικοποιηθεί. Στα παιδιά δόθηκε ένα υψηλό επίπεδο μόρφωσης και επαγγελματικής ειδίκευσης.

Από τη γενιά των παιδικών σταθμών ανδρώθηκε ο πυρήνας της δεύτερης γενιάς των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, οι οποίοι - χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα – ενσωματώθηκαν, χωρίς να αφομοιωθούν, στην τσεχική κοινωνία. Η εκπαίδευση των παιδιών ανατέθηκε αρχικά αποκλειστικά σε Έλληνες και Σλαβομακεδόνες δασκάλους. Εξ αυτών οι επαγγελματίες δάσκαλοι ήταν ελάχιστοι. Γι αυτό το λόγο προγραμματίστηκε η εσπευσμένη εκμάθηση διδακτικών μεθόδων με ταχύρρυθμα παιδαγωγικά σεμινάρια, στα οποία οι συμμετέχοντες αρκετές φορές προέρχονταν από τις τάξεις των μεγαλύτερων παιδιών. Η απελπιστική έλλειψη διδακτικού προσωπικού ξεπεράστηκε ως ένα βαθμό με την μετάκληση κάποιων παιδαγωγών ή άλλων διανοουμένων από τις ελληνόφωνες κοινότητες του εξωτερικού, κυρίως από την Κύπρο και την Αίγυπτο.[5]

Άφιξη ενηλίκων και εγκατάσταση των προσφύγων

Μετά τη ρήξη Τίτο – Στάλιν (Ιούνιος 1948) αυξήθηκαν οι γιουγκοσλαβικές πιέσεις προς την ηγεσία του ΚΚΕ για την εκκένωση της ελληνικής προσφυγικής κοινότητας στο Μπούλκες της γιουγκοσλαβικής Βοϊβοντίνας. Το καλοκαίρι του 1949 αντιπροσωπεία του ΚΚΕ ζήτησε από το «αδελφό» τσεχοσλοβακικό κόμμα, που από τον Φεβρουάριο του 1948 είχε αναλάβει τη μονοπωλιακή άσκηση της εξουσίας στη χώρα, να διατεθούν στους Έλληνες πρόσφυγες δυο ή τρία χωριά, στα οποία θα ζούσαν αυτοτελώς, καθώς οι περισσότεροι εξ

---

[2] *«Έκθεση για την Ελληνική Προσφυγιά στην Τσεχοσλοβάκικη Σοσιαλιστική Δημοκρατία – ΤΣΣΔ»*, Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.

[3] Βλέπε π.χ. ρεπορτάζ της ¨νεολαιίστικης¨ εφημερίδας Mladá fronta στις 7 Απριλίου 1948 με τίτλο «*Τέλος Απριλίου φτάνουν στην Τσεχοσλοβακία τα Ελληνόπουλα»*, όπως και αντίστοιχο ρεπορτάζ στην εφημερίδα Zemědělské Noviny στις 8 Ιουνίου 1948 υπό τον τίτλο *«Τα ελληνόπουλα είναι στη χώρα μας ικανοποιημένα»*, όπως και επιθετικό σχόλιο στην εφημερίδα Obrana lidu στις 10 Ιουνίου 1948 με τον τίτλο *«Αναιδής νότα της αθηναϊκής κυβέρνησης»*, αναφορικά με τα διπλωματικά διαβήματα των Αθηνών στον ΟΗΕ.

[4] *Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 141, φακ. 550.*

[5] Ήλιος Γιαννακάκης. «*Το όπλο παραπόδα: Η εγκατάσταση των πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες»*, στο *«Το όπλο παραπόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη»*, Θεσσαλονίκη 2005, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, σελ. 11-12.

αυτών ήταν ικανοί προς εργασία. Στη συνέχεια όλες οι σημαντικές αποφάσεις για την υποδοχή και την περίθαλψη των Ελλήνων προσφύγων λαμβάνονταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας (ΚΚΤσ.), ενώ υπεύθυνος «προς τα έξω» εμφανιζόταν ο Τσεχοσλοβακικο-ελληνικός Σύνδεσμος.[6]

Το πρόβλημα της φιλοξενίας των Ελλήνων προσφύγων προσέλαβε νέες διαστάσεις τον Αύγουστο του 1949, καθώς μετά τη στρατιωτική ήττα του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας (ΔΣΕ) έγινε αντιληπτό ότι η Τσεχοσλοβακία θα έπρεπε να φιλοξενήσει αρκετά μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων που στο μεταξύ είχαν βρει προσωρινό καταφύγιο στην Αλβανία. Έτσι, από το Νοέμβριο του 1949 συστήθηκε στο τσεχοσλοβακικό υπουργείο Εργασίας ειδικός τομέας με την επωνυμία «*Ελληνική Επιχείρηση»*, ο οποίος λειτούργησε μέχρι το τέλος του 1951, οπότε και διαλύθηκε παραχωρώντας τις σχετικές αρμοδιότητες στον Κοινωνικό Τομέα του Τσεχοσλοβακικού Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος είχε την κύρια ευθύνη για τους Έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες μέχρι το 1989.

Η πρώτη ομάδα Ελλήνων προσφύγων έφτασε στην Τσεχοσλοβακία στις 30 Αυγούστου 1949, δηλαδή τη μέρα που έληξαν οι μάχες στη Γράμμο με την οριστική ήττα του ΔΣΕ, προερχόμενη από την ελληνική κοινότητα Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας.[7] Το τρένο που τους μετέφερε έφτασε στο στρατόπεδο Λεσάνι της Κεντρικής Τσεχίας, όπου οι πρόσφυγες πέρασαν κάποιες εβδομάδες σε καραντίνα. Στο σταθμό υποδοχής Λεσάνι, που νωρίτερα είχε χρησιμοποιηθεί ως στρατόπεδο συγκέντρωσης ναζί κρατουμένων, έγιναν κάποια βελτιωτικά έργα προκειμένου να στεγαστούν και οι υπόλοιπες αποστολές των προσφύγων (συνολικά τέσσερις) που προέρχονταν επίσης από το Μπούλκες. Καθώς οι πρώτοι πρόσφυγες εγκατέλειπαν την καραντίνα του στρατοπέδου Λεσάνι προς τα κέντρα της οριστικής τους εγκατάστασης, στις αρχές Νοεμβρίου 1949 άρχισαν να φτάνουν οι πρόσφυγες που είχαν καταφύγει στην Αλβανία.

Το ταξίδι των τελευταίων θυμίζει Οδύσσεια. Πολωνικά καράβια παρέλαβαν τους πρόσφυγες από το αλβανικό λιμάνι του Δυρραχίου και στη συνέχεια, μετά από ένα ταξίδι δύο εβδομάδων μέσω Γιβραλτάρ, έφτασαν εξαντλημένοι στις 3 Νοεμβρίου 1949 στο λιμάνι Γδύνια της Πολωνίας.[8] Πάνω στο καράβι οι Έλληνες πρόσφυγες κατέγραψαν τους πρώτους νεκρούς αλλά και τις πρώτες γέννες της προσφυγικής περιόδου.[9] Από τη Γδύνια οι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν με δύο σιδηροδρομικούς συρμούς στο στρατόπεδο Λεσάνι. Ακολούθησαν οι συνήθεις διαδικασίες απολύμανσης, καταγραφής και ιατρικών εξετάσεων. Το αρχειακό υλικό της εποχής δεν αναφέρεται φυσικά στο άγχος που δοκίμαζαν οι πρόσφυγες. Άγχος για την εγκατάλειψη της πατρίδας και την άφιξη σε μια περιοχή της Ευρώπης, που οι περισσότεροι αγνοούσαν. Οι περισσότερες προσφυγικές οικογένειες

---

[6] Antula Botu – Milan Konečný: *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948-1989 (Έλληνες φυγάδες, Το χρονικό του ελληνικού λαού στην Τσεχία, τη Μοραβία και τη Σιλεσία, 1948-1989)*, Πράγα 2005, σελ. 270.

[7] Αναλυτικά για τη σύνθεση των αποστολών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, την άφιξή τους και το πρώτο στάδιο παραμονής τους στην Τσεχοσλοβακία βλέπε δακτυλογραφημένη έκθεση 21 σελίδων του Τόμας Κόστα με ημερομηνία 9.12.1950. *Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.*

[8] Λυσίμαχος Παπαδόπουλος, *Νόστιμον Ήμαρ*, Πράγα 1999, Nemesis, σελ. 22-25.

[9] Giorgos Karadžos, Ukradené slunce (Κλεμμένος ήλιος), Lomnice nad Popelkou 2004, σελ. 24-25.

παρέμειναν διάσπαρτες σε διάφορες χώρες του Ανατολικού μπλοκ ή στην Ελλάδα, ενώ πολλοί δεν γνώριζαν καν εάν τα μέλη των οικογενειών τους παραμένουν εν ζωή.

Από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1949 άρχισαν οι προετοιμασίες εγκατάστασης των προσφύγων σε τρεις παραμεθόριες περιοχές της Τσεχίας. Για τον σκοπό αυτό επιλέχτηκαν οι νομοί Ζάμπερκ, Γιέσενικ και Κρνοφ, από τους οποίους νωρίτερα είχαν αποχωρήσει οι Γερμανοί (Σουδήτες) κάτοικοί τους παρέχοντας έτσι αρκετές διαθέσιμες κατοικίες αλλά και δυνατότητες απασχόλησης στο γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα. Οι τρεις νομοί βρίσκονταν κοντά στα πολωνικά σύνορα, απομονωμένοι από τα κύρια αστικά κέντρα και τις βασικές οδικές αρτηρίες της χώρας. Σε αυτές τις περιοχές επιλέχτηκαν αρχικά συνολικά 24 χωριά και οικισμοί για την εγκατάσταση των προσφύγων.[10]

Οι Τσεχοσλοβάκοι κομματικοί καθοδηγητές γρήγορα αντιλήφθηκαν την αδυναμία των προσφύγων να βρουν εργασία στις προεπιλεγείσες περιοχές. Αποδείχτηκε ότι οι αρχικές εκτιμήσεις των στελεχών του ΚΚΕ δεν ήταν ρεαλιστικές, καθώς στους νομούς που επιλέχθηκαν μπορούσε να βρει μόνιμη απασχόληση μόνο το ένα τρίτο του συνόλου των ικανών προς εργασία προσφύγων. Η δυσχέρεια στην εξεύρεση απασχόλησης αποδόθηκε στο γεγονός ότι αρκετές από τις βιοτεχνίες και τις μικρές βιομηχανικές μονάδες που λειτουργούσαν προπολεμικά είχαν τεθεί οριστικά εκτός λειτουργίας. Συγχρόνως, εκεί που κάποιες μονάδες εξακολουθούσαν να λειτουργούν, ανέκυψε το πρόβλημα των απαγορευτικών αποστάσεων και δυσκολίες πρόσβασης, λόγω του κακού συγκοινωνιακού δικτύου, των δυσλειτουργιών που προέκυπταν το χειμώνα με τις χιονοπτώσεις και τους αποκλεισμούς χωριών που διαρκούσαν ολόκληρους μήνες. Για τους Έλληνες βρήκαν εργασία στα κρατικά αγροκτήματα και στα δάση, η απασχόλησή τους αποδείχτηκε ευκαιριακή, πάλι εξαιτίας του ψύχους. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι οι Έλληνες αγρότες δεν αντιλαμβάνονταν τον τρόπο καλλιέργειας που εφαρμοζόταν στις άγονες περιοχές της Τσεχίας. Η φροντίδα τεράστιων εκτάσεων σε συνεταιριστική βάση ήταν γι' αυτούς εντελώς άγνωστο φαινόμενο. Οι προτάσεις ορισμένων υψηλόβαθμων στελεχών του ΚΚΕ για καλλιέργεια καπνού στις κλιματολογικές συνθήκες της Τσεχίας ήταν πραγματικά εκτός τόπου.[11] Άδοξη κατάληξη είχε και η έμπνευσή τους για σύσταση του «Γεωργικού Συνεταιρισμού Νίκος Ζαχαριάδης» στην κοινότητα Βρχνι Ορλίτσε την άνοιξη του 1950. Δύο χρόνια αργότερα ο «Γεωργικός Συνεταιρισμός» διαλύθηκε με πρωτοβουλία των Τσέχων, ενώ την ίδια στιγμή εγκαταλείπονταν οι περισσότεροι από τους οικισμούς αρχικής εγκατάστασης.[12]

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης συνοδεύονταν επίσης από σοβαρά προβλήματα εγκλιματισμού. Παράδειγμα, οι περισσότεροι Έλληνες δεν είχαν επαρκή ρουχισμό και υπόδηση προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο βαρύ κλίμα της Βόρειας Μοραβίας. Προβλήματα εμφανίζονταν και στη διατροφή καθώς οι Έλληνες πρόσφυγες αγνοούσαν τον τρόπο παρασκευής των τσεχικών φαγητών, όπου κύριο ρόλο έπαιζε το αλεύρι και οι πατάτες με διάφορα παράγωγά τους συνοδευμένα από παχιές σάλτσες. Οι Έλληνες επέμειναν στον εφοδιασμό τους με όσπρια, τα οποία όμως οι Τσέχοι διέθεταν σε μικρές ποσότητες που δεν

[10] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.
[11] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 548.
[12] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.

επαρκούσαν για την καθημερινή τους διατροφή. Οι δυσκολίες προσαρμογής σε μεγάλο βαθμό σχετίζονταν με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ενηλίκων προσφύγων, αρκετοί από τους οποίους ήταν εντελώς αγράμματοι, καθώς και από την άγνοια της τσεχικής γλώσσας.[13] Οι ευκαιρίες συναναστροφής με Τσέχους ήταν περιορισμένες και συνυπολογιζομένων των αδυναμιών επικοινωνίας, Τσέχοι και Έλληνες, όταν έρχονταν σε επαφή, αντιμετωπίζονταν αρχικά με αμοιβαία καχυποψία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Τόμας Κόστα, υπεύθυνος του Κοινωνικού Τομέα του Τσεχοσλοβάκικου Ερυθρού Σταυρού, στις εκθέσεις του έκανε λόγο για εμφάνιση φαινομένων ξενοφοβίας, σημειώνοντας ότι πολλά στελέχη τσεχικών επιχειρήσεων αντιμετώπιζαν τους Έλληνες με τον ίδιο τρόπο όπως και τους Τσιγγάνους.[14] Επίσης όσοι Έλληνες άρχισαν να δουλεύουν σε εργοστάσια παρουσίασαν, συν τοις άλλοις, προβλήματα εργασιακής πειθαρχίας, συχνά δεν εμφανίζονταν στις δουλειές τους ή απλώς εγκατέλειπαν την επιχείρηση, όταν δεν τους άρεσαν οι συνθήκες εργασίας.

Διαπιστώνοντας οι Τσέχοι την αδυναμία απασχόλησης των Ελλήνων ζήτησαν από την ελληνική καθοδήγηση να επιτρέψει την πρόσληψη Ελλήνων προσφύγων σε βιομηχανικές μονάδες που βρίσκονταν σε μεγάλα αστικά κέντρα, οι οποίες τότε υπέφεραν από έλλειψη εργατικών χεριών. Έτσι, άρχισε η διασπορά των Ελλήνων όχι μόνο στις πόλεις αλλά και σε χωριά πέραν αυτών που είχαν εγκριθεί αρχικά. Οι κλωστοϋφαντουργικές μονάδες ζητούσαν επειγόντως ενίσχυση κι έτσι οι Έλληνες τοποθετήθηκαν αρχικά στους νομούς Τρούτνοφ, Σούμπερκ και Ντβούρ Κράλοβε, ενώ στη συνέχεια πήραν το δρόμο για τις βαριές βιομηχανίες των μεγαλουπόλεων της Μοραβίας, Οστράβα και Μπρνο. Στις πόλεις οι Έλληνες δημιούργησαν κλειστές κοινότητες, οι οποίες έπρεπε να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους σε αντίξοες συνθήκες και χωρίς κεντρική μέριμνα.

Η ηγεσία του ΚΚΕ από το 1952 συνειδητοποίησε πλέον ότι η παραμονή των προσφύγων στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης δεν θα έχει προσωρινό χαρακτήρα, όπως αρχικά υπολόγιζε. Για το λόγο αυτό ο Νίκος Ζαχαριάδης, που πριν επέμενε να μείνουν οι πρόσφυγες συγκεντρωμένοι και ετοιμοπόλεμοι με το «όπλο παρά πόδα», άρχισε να ζητάει επειγόντως από τα αδελφά κόμματα την ένταξη των προσφύγων στο εργασιακό δυναμικό της βαριάς βιομηχανίας. Ακολούθησε μια μαζικότερη μετακίνηση των προσφύγων προς την περιοχή της Οστράβας, όπου εκατοντάδες Έλληνες συμμετείχαν στην οικοδόμηση νέων συνοικιών και πόλεων. Μικρότερες ομάδες προσφύγων κατευθύνθηκαν προς το Μπρνο της Νότιας Μοραβίας, το Μπέροουν και το Πρζίμπραμ της Κεντρικής Τσεχίας. Στο τέλος του 1952 σε κύριο κέντρο της ελληνικής προσφυγιάς αναδείχτηκε η περιφέρεια της Οστράβας (4.500 άτομα), η περιφέρεια του Όλομοουτς (3.200 άτομα), καθώς και οι περιφέρειες του Χράντετς Κράλοβε (1.500) και το Μπρνο (800).[15] Το 1962 διαπιστώνονταν ότι τα ¾ των προσφύγων, περίπου 9.500 άτομα σε σύνολο 13.000, ζούσαν

[13] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 132, φακ. 523.
[14] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 547.
[15] Στο ίδιο. Βλέπε ακόμα Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 548.

στις δύο πρώτες από τις προαναφερθείσες περιφέρειες.[16] Η τελευταία μαζική αποστολή Ελλήνων προσφύγων καταγράφεται το 1956. Πρόκειται για 800 Έλληνες πρόσφυγες που μετά τα αιματηρά γεγονότα του 1956 στην Ουγγαρία ζήτησαν καταφύγιο στην Τσεχοσλοβακία, η οποία ανταποκρίθηκε θετικά σε σχετικό αίτημα της ηγεσίας του ΚΚΕ. Επρόκειτο για 160 οικογένειες Ελλήνων που οι περισσότεροι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στο Γιάμπλονετς και στο Λίμπερετς.[17]

Πολιτική ζωή των προσφύγων – Έριδες και διώξεις αντιφρονούντων

Ο σημαντικότερος θεσμικός φορέας των προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία ήταν το ΚΚΕ, το οποίο αποτελούσε τον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα της ζωής τους. Το ΚΚΕ δρούσε στην Τσεχοσλοβακία καθ όλα νόμιμα, παράλληλα και σχετικά αυτόνομα από τις αντίστοιχες οργανώσεις του τσεχοσλοβακικού κόμματος. Εκτός από το ΚΚΕ στις αρχές της δεκαετίας του ΄50 λειτουργούσαν στην Τσεχοσλοβακία και αρκετές «μετωπικές» οργανώσεις του ΚΚΕ, όπως η ΕΠΟΝ, τα «Αετόπουλα», καθώς και οι οργανώσεις των Σλαβομακεδόνων προσφύγων. Το 1954 κατόπιν έντονων πιέσεων των Τσεχοσλοβάκων διαλύθηκαν, παρά τις αντιρρήσεις της ηγεσίας του ΚΚΕ, οι σλαβομακεδονικές οργανώσεις.[18] Η Τσεχοσλοβακία, μαζί με τη Σοβιετική Ένωση, παρέμειναν ως το τέλος οι μοναδικές χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου που δεν αποδέχτηκαν την ένταξη μελών του ΚΚΕ στις γραμμές τους.[19] Ο συντονισμός των δραστηριοτήτων μεταξύ των δύο κομμάτων εξασφαλίζονταν με συχνές επισκέψεις υψηλόβαθμων στελεχών του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία. Τα επόμενα χρόνια δημιουργήθηκαν κι άλλες προσφυγικές οργανώσεις, σκοπός των οποίων ήταν η προώθηση του αιτήματος του επαναπατρισμού ή η καλύτερη οργάνωση της πολιτιστικής ζωής των προσφύγων με την ίδρυση μουσικών και χορευτικών συγκροτημάτων, θεατρικών ομάδων ή τη διοργάνωση των προσφυγικών Φεστιβάλ. Επίσης, από το 1950 έως το 1977 στην Τσεχοσλοβακία εκδιδόταν η εβδομαδιαία στην αρχή, δεκαπενθήμερη στη συνέχεια, εφημερίδα «Αγωνιστής», η οποία ενημέρωνε τους πρόσφυγες στα ελληνικά και στα σλαβομακεδόνικα για τις εξελίξεις στις κοινότητές τους, στην Ελλάδα και στον κόσμο.[20]

---

[16] Archiv červeného kříže, sl. Řecká emigrace, (Αρχείο τσεχικού Ερυθρού Σταυρού – κιβ. Ελληνική προσφυγιά) – Απόσπασμα από έκθεση του στελέχους του τσεχ. Ερυθρού Σταυρού Γ. Χάλοους για την έκβαση της «Επιχείρησης ερωτηματολόγιο» της 18ης Νοεμβρίου 1962 προς το Διεθνές Τμήμα της ΚΕ του ΚΚΤσ.

[17] Αναλυτικότερα βλέπε Κώστας Τσίβος, Δημογραφική-κοινωνική προσέγγιση της κοινότητας των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία, στο: *Έπεα πτερόεντα – Růženě Dostálové k narozeninám*, Host, Brno 2009, σελ. 285-300.

[18] Kostas Tsivos, *The Macedonian Issue in Relation with Greek Civil War – Slav Macedonians as an Ingredient of Greek Emigration in Czechoslovakia*, Slovanský přehled, τ. 3, σελ. 319-336.

[19] Η ηγεσία του ΚΚΕ υπέβαλε στη δεκαετία του ΄50 και του ΄60 επανειλημμένα αιτήματα στην ηγεσία του τσεχοσλοβάκικου κόμματος προκειμένου να δεχτεί στις γραμμές του τους Έλληνες κομμουνιστές. Παραδόξως το αίτημα ικανοποιήθηκε μόλις τον Οκτώβριο του 1989, δηλ. ένα μήνα πριν το ξέσπασμα της βελούδινης επανάστασης. Τότε 92 πολιτικοί πρόσφυγες-μέλη του ΚΚΕ προσχώρησαν στις τάξεις του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας.

[20] Η έκδοση του *«Αγωνιστή»* γινόταν ανά δεκαπενθήμερο από το 1950 έως το 1953. Σε αυτό το διάστημα η έδρα και το τυπογραφείο του βρισκόταν στο Γιέσενικ. Από το 1953 έως το 1964 εκδιδόταν εβδομαδιαία με έδρα την Πράγα. Από το 1964 μετατράπηκε πάλι σε δεκαπενθήμερο και η σύνταξή του μεταφέρθηκε και πάλι στην Οστράβα. Η λειτουργία του διακόπηκε το 1969, λίγους μήνες μετά την εισβολή των Σοβιετικών στην Τσεχοσλοβακία, επειδή τα μέλη της συντακτικής του επιτροπής, όπως και η ηγεσία του ΚΟ του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία, συντάχθηκε με το ΚΚΕ Εσωτερικού. Ο Αγωνιστής επανακυκλοφόρησε ως *«Λαϊκός Αγωνιστής»* από το 1970 έως το 1977, οπότε και σταμάτησε οριστικά η έκδοσή του.

Οι Έλληνες πρόσφυγες υφίσταντο στην υπερορία ταυτόχρονα δύο εξουσίες: αυτήν του κράτους στο οποίο ζούσαν παράλληλα με εκείνη του μηχανισμού του ΚΚΕ που ήλεγχε τη ζωή τους διαρκώς. Τα τσεχοσλοβάκικα όργανα Ασφαλείας, μολονότι είχαν πεισθεί ότι η πλειοψηφία των προσφύγων δεν αποτελούσε κίνδυνο για την ασφάλεια της φιλοξενούσας χώρας, εξακολουθούσαν να επαγρυπνούν τόσο για την ανακάλυψη πρακτόρων στις γραμμές των προσφύγων, όσο και για την καταστολή τυχών ταραχοποιών που αμφισβητούσαν τη νομιμότητα της εκάστοτε ηγεσίας του ΚΚΕ. Η εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία, στην οποία αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό αλλοδαπών μέχρι και το 1989, συνέπεσε με το αποκορύφωμα του Ψυχρού Πολέμου και τις μαζικές εκκαθαρίσεις στις ηγεσίες των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων στις λαϊκοδημοκρατικές χώρες.[21] Στην επιχείρηση ανακάλυψης και καταστολής του «εσωτερικού εχθρού» πήρε μέρος και η ζαχαριαδική ηγεσία του ΚΚΕ. Στην περίπτωση του ελληνικού κόμματος αυτό εκφράστηκε με τη διαδικασία της κομματικής ανακαταγραφής του 1951-1953, η οποία βιώθηκε ως μια ιδιαίτερα βασανιστική διαδικασία από τα 16 χιλιάδες κομματικά μέλη που βρέθηκαν στην υπερορία.[22] Ο Ζαχαριάδης, σε μια προσπάθεια να ξεκαθαρίσει το εσωκομματικό τοπίο και να αποσείσει τις ευθύνες του για την ήττα του 1949, έφερε στην επιφάνεια προσωπικές πικρίες και ανταγωνισμούς εξωθόντας στα άκρα την πρακτορολογία. Επρόκειτο επί της ουσίας για μια επαναξιολόγηση κάθε στελέχους ή μέλους του κόμματος από μηδενική βάση, εν όψει της ανασύνταξης των δυνάμεων που επιχειρούσε ο Ζαχαριάδης στα πλαίσια της πολιτικής γραμμής «Το όπλο παρά πόδα».

Σε αυτό το πνεύμα το Νοέμβριο του 1950 η τσεχοσλοβάκικη Κρατική Ασφάλεια - StB, βάσει πληροφοριών που της παρείχε η καθοδήγηση της Κομματικής Οργάνωσης Τσεχοσλοβακίας, συνέταξε «κατάλογο επικίνδυνων προσώπων»[23]στον οποίο περιλαμβάνονταν 30 άτομα, στην πλειοψηφία του Σλαβομακεδόνες. Οι Σλαβομακεδόνες μαχητές ήταν τα πρώτα εξιλαστήρια θύματα της ζαχαριαδικής ηγεσίας για την ήττα του ΔΣΕ. Δυο χρόνια αργότερα οι τσεχοσλοβάκικη Ασφάλεια προέβη σε λεπτομερή καταγραφή των Ελλήνων προσφύγων με κριτήριο το βαθμό εμπιστοσύνης ή αφερεγγυότητας που αντιπροσώπευαν για την ασφάλεια της χώρας.[24] Στη σχετική έκθεση εκφραζόταν ιδιαίτερη ανησυχία καθώς διαπιστώθηκε ότι στις γραμμές των προσφύγων περιλαμβάνονταν και «μεγάλος αριθμός πρώην αιχμαλώτων του ΔΣΕ». Διατυπώνονταν επίσης ερωτηματικά για την αμέλεια που παρατηρήθηκε ως προς το θέμα των «μοναρχοφασιστών στρατιωτών και αξιωματικών», μολονότι την παρουσία τους γνώριζε τόσο ο Μ. Πορφυρογένης, κορυφαίο στέλεχος του ΚΚΕ, όσο και οι Ρούντολφ Σλάνσκι (Γενικός Γραμματέας του ΚΚΤσ.) ο Μπέντρζιχ Γκέμιντερ (επικεφαλής του Διεθνούς Τμήματος της ΚΕ του ΚΚΤσ.), καθώς και ο

[21] Jan Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Πράγα 2007, σελ.17.

[22] Βλ. π.χ. Λάμπρος Σαμπάνης, *Αναμνήσεις από την εθνική αντίσταση και τον εμφύλιο*, Μάλλιαρης Παιδεία, Αθήνα 2007, σελ. 236.

[23] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 177, φακ. 592.

[24] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 140, φακ. 548.

υπουργός Κρατικής Ασφάλειας Λάντισλαβ Κοπρσίβα.[25] Οι «μοναρχοφασίστες» αιχμάλωτοι στρατιώτες του ΔΣΕ, περίπου 130 άτομα, καθώς και δεκάδες άλλα «ύποπτα και ανατρεπτικά στοιχεία» συγκεντρώθηκαν το 1952 στο στρατόπεδο εργασίας Βιρ κοντά στο Μπρνο.[26] Στις αρχές του 1953 τα όργανα Κρατικής Ασφάλειας συνέλαβαν και ανέκριναν συνολικά 82 Έλληνες.[27] Οι περισσότεροι κατηγορήθηκαν για «εχθρική δραστηριότητα» εναντίον της σοσιαλιστικής Τσεχοσλοβακίας. Ένας τουλάχιστον από τους κατηγορούμενους απεβίωσε κατά τη διάρκεια της προφυλάκισής του. Μεγάλος αριθμός υποδίκων απελευθερώθηκε το 1954 και επαναπατρίστηκε στη συνέχεια στην Ελλάδα. Ορισμένοι «μοναρχοφασίστες» παρέμειναν φυλακισμένοι ακόμα και μετά το 1956.[28]

Στα μέσα της δεκαετίας του ΄50 η σχετικά ομαλή ζωή των προσφυγικών κοινοτήτων διαταράχθηκε με αφορμή τα αιματηρά γεγονότα της Τασκένδης (Σεπτέμβριος 1955).[29] Το Δεκέμβριο του 1955 ο Βασίλι Μοσέτοφ, προϊστάμενος του Διεθνούς Τμήματος του ΚΚΣΕ, επισκέφτηκε την Πράγα και ενημέρωσε τον Α΄ Γραμματέα του τσεχοσλοβάκικου κόμματος Αντονίν Νόβοτνι για τα γεγονότα της Τασκένδης. Επέρριψε την ευθύνη των γεγονότων στους χειρισμούς της ζαχαριαδικής ηγεσίας, ενώ δεν δίστασε να κατηγορήσει τον ίδιο τον Ζαχαριάδη για ηθική κατάπτωση.[30] Τον Μάρτιο του 1956 το τσεχοσλοβάκικο κόμμα κλήθηκε να εκπροσωπηθεί στην «Επιτροπή των έξι αδελφών κομμάτων», η οποία συγκάλεσε την ιστορική 6η Ολομέλεια προτείνοντας την αποκαθήλωση του Ζαχαριάδη και των συνεργατών του από την ηγεσία του ΚΚΕ. Είναι ενδεικτικό ότι οι Τσεχοσλοβάκοι σε αυτή την επιτροπή εκπροσωπήθηκαν από τον τότε υπουργό Εσωτερικών, Ρούντολφ Μπάρακ. Ο διχασμός που ακολούθησε την αποκαθήλωση του Ν. Ζαχαριάδη μετά το 1956 ήταν κάθετος και επηρέασε τη ζωή όλων των προσφυγικών κοινοτήτων. Τα αφοσιωμένα στο Ζαχαριάδη κομματικά μέλη της Τσεχοσλοβακίας, περίπου 800 σε σύνολο 2.000, αποπέμφθηκαν από τις θέσεις τους και αποκλείστηκαν από υπεύθυνες θέσεις.[31] Για παράδειγμα, ορισμένοι δάσκαλοι σε ελληνικούς παιδικούς σταθμούς υποχρεώθηκαν σε παραίτηση.[32]

Η διάσπαση μεταξύ των κομματικών ου συντάχθηκαν με τον ηγέτη του ΚΚΕ. Κώστα Κολιγιάννη, και των ζαχαριαδικών (λίγο αργότερα και των μαρκικών) ήταν κάθετη, διαπέρασε κάθε προσφυγική οικογένεια, κάθε παρέα, κάθε κοινότητα. Η έξαψη των πολιτικών παθών οδήγησε τον Οκτώβριο 1958 στη δολοφονία του ζαχαριαδικού Δημήτρη

---

[25] Λίγους μήνες αργότερα και οι τρεις προαναφερθέντες Τσέχοι κομμουνιστές ηγέτες εκτελέστηκαν σε δίκες σκοπιμότητας, ως «εχθροί του λαού και του κόμματος». Βλ. σχετ. Karel Kaplan, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Πράγα 1992.

[26] Αναλυτικότερα βλέπε, Πάβελ Χράντετσνι, *«Ανύπαρκτοι» φυγάδες...*, σελ. 189-204.

[27] Στο ίδιο.

[28] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 145, φακ. 568.

[29] Για τα γεγονότα της Τασκένδης βλέπε σχετικά Γαβρίλης Λαμπάτος, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη (1949-1957*), Εκδοτική Κούριερ, Αθήνα 2001. Επίσης Κατερίνα Τσέκου, *Προσωρινώς διαμένοντες...*, *Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας (1948-1982)*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 70-78.

[30] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 143, φακ. 554.

[31] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), κιβ. 133, φακ. 526.

[32] Στο ίδιο.

Κουφάκη στη μικρή ελληνική κοινότητα του Μπερόουν, 30 χιλιόμετρα δυτικά της Πράγας.[33] Σε κάθε περίπτωση η αποκαθήλωση του Ζαχαριάδη έδωσε την ευκαιρία σε εκατοντάδες πρόσφυγες να εκφράσουν ανοιχτά τις απόψεις του ή να ασκήσουν κριτική για τα αίτια που οδήγησαν στην ήττα του 1949. Μόνο στο κεντρικό Εθνικό Αρχείο της Πράγας βρίσκονται περίπου 300 επιστολές προσφύγων με αποδέκτη του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ή άλλα αδελφά κόμματα. Σε αυτές οι συντάκτες τους εκφράζουν απόψεις όχι μόνο για τα πολιτικά λάθη που προηγήθηκαν αλλά και για διάφορες αδικίες που υπέστησαν ίδιοι ή άλλα πρόσωπα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, του Εμφυλίου και της προσφυγιάς. Η StB παρακολουθούσε σε σταθερή βάση τις δραστηριότητες των «δογματικών», όπως ονομάστηκαν οι θιασώτες του Ζαχαριάδη, μολονότι η κρατική και η κομματική τσεχοσλοβάκικη ηγεσία ήταν απόλυτα πεπεισμένη για την υπακοή και το πνεύμα αφοσίωσης που έτρεφε στο σοσιαλισμό τόσο η μια, όσο και η άλλη ομάδα.[34] Έτσι η StB κατέγραφε τις επισκέψεις των «δογματικών» στις Πρεσβείες της Κίνας και της Αλβανίας, ενώ πολύ τακτικά αστυνομικά όργανα τους καλούσαν σε ανακρίσεις που άλλοτε έληγαν με συστάσεις, άλλοτε με απειλές για έξωση από τη χώρα. Στις περιπτώσεις ορισμένων δραστήριων στελεχών αυτές οι απειλές πραγματοποιήθηκαν με αποτέλεσμα κάποιοι από αυτούς να υποχρεωθούν να μετακινηθούν στην Κίνα, ενώ άλλοι εξορίστηκαν σε απομακρυσμένες περιοχές της ανατολικής Σλοβακίας.[35]

Ο ακήρυχτος πόλεμος «δογματικών» - κολιγιαννικών συνεχίστηκε μέχρι τον Απρίλιο του 1967, όταν οι πρόσφυγες πληροφορήθηκαν την επιβολή της στρατιωτικής χούντας στην Ελλάδα. Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας στην Ελλάδα έθεσε τέρμα σε ένα καθεστώς χαλάρωσης που παρατηρήθηκε στις διμερείς ελληνο-τσεχοσλοβάκικες σχέσεις, ιδιαίτερα μετά την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου. Αυτό εκφράστηκε όχι μόνο με το πύκνωμα των επισκέψεων κρατικών παραγόντων αλλά και με επισκέψεις συγγραφέων, αθλητικών ομάδων κλπ. Το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του ΄60 αρκετοί πρόσφυγες έλαβαν άδεια να επισκεφτούν συγγενείς τους στην Ελλάδα, ενώ σε περίπου 700 πρόσφυγες επιτράπηκε ο επαναπατρισμός σε ατομική βάση.[36] Η επιβολή της χούντας πάγωσε τις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών. Οι προσφυγικές κοινότητες πρωτοστάτησαν σε μια σειρά εκδηλώσεων διαμαρτυρίας στις κατά τόπους πόλεις αλλά και στην Πράγα, όπου πραγματοποίησαν διαδηλώσεις μπροστά από την έδρα της Ελληνικής Πρεσβείας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στις 28 Απριλίου 1967 διαδήλωσαν έξω από το κτήριο της Ελληνικής Πρεσβείας 250 πρόσφυγες, ενώ άλλες δυο διαδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν στις 4 και 5 Μαΐου συμμετείχαν περίπου 400 πρόσφυγες από της εκτός Πράγας κοινότητες.[37] Απεργία πείνας πραγματοποίησε έξω από την Πρεσβεία η φοιτήτρια Αλίκη Παπαδομιχελάκη ζητώντας την απελευθέρωση της φυλακισμένης μητέρας της. Οι εκδηλώσεις αυτές γνώρισαν μεγάλη δημοσιότητα όχι μόνο στον τσεχικό και προσφυγικό Τύπο. Αναφέρθηκε σε αυτές π.χ. το BBC ή το περιοδικό Life. Διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ήταν κάτι το πρωτόγνωρο και για τις ντόπιες αρχές και για την τσεχοσλοβάκικη

[33] Στο ίδιο.
[34] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 1261/0/44, (Antonín Novotný - Řecko), κιβ. 421, φακ. 3.
[35] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), Řecká emigrace – Πολιτική Προσφυγιά / Μη ταξινομημένο τμήμα.
[36] Στο ίδιο.
[37] Αγωνιστής, 7 Ιουνίου 196 7, τ. 12 (939).

κοινή γνώμη, καθώς οι μόνες επιτρεπόμενες συγκεντρώσεις ήταν αυτές της Πρωτομαγιάς ή άλλες επίσημες καθεστωτικές εκδηλώσεις. Η ανοχή του καθεστώτος απέναντι σε αυτές τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και εν μέρει και η προπαγανδιστική τους εκμετάλλευση μπορεί να αποδοθεί στο γενικότερο κλίμα χαλάρωσης και φιλελευθεροποίησης που επικρατούσε στην Τσεχοσλοβακία εκείνη την περίοδο.

Ο άνεμος των μεταρρυθμίσεων επέφερε στις αρχές του 1968 σημαντικές αλλαγές στην κομματική και την κρατική ηγεσία της χώρας. Τον Ιανουάριο του 1968 ανέλαβε την ηγεσία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας ο Αλεξάντερ Ντούμπτσεκ, ο οποίος άρχισε να προωθεί ένα ευρύ πρόγραμμα πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων με στόχο την επίτευξη ενός «σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο». Επηρεασμένη από αυτό το κλίμα και οι οργανώσεις των πολιτικών προσφύγων, ειδικότερα η Επιτροπή των Αντιφασιστών Αγωνιστών, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Ανδρέας Τζίμας, ο γνωστός Σαμαρινιώτης του ΕΑΜ, απέστειλε επιστολή στον Αλεξάντερ Ντούμπτσεκ ζητώντας την αναγνώριση των Ελλήνων προσφύγων με το καθεστώς της μειονότητας καθώς και τη λήψη άλλων μέτρων που θα βελτίωναν θεσμικά την θέση των προσφύγων στην τσεχοσλοβάκικη κοινωνία. Η πρωτοβουλία αυτή παρέμεινε χωρίς ανταπόκριση εκ μέρους των τσεχοσλοβάκικων Αρχών καθώς η προσοχή τους σύντομα μετατοπίστηκε στις εξελίξεις που τον Αύγουστο του 1968 οδήγησαν στη βίαιη καταστολή της Άνοιξης της Πράγας από τα στρατεύματα του Συμφώνου της Βαρσοβίας.[38]

Παραδόξως οι οργανώσεις του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία, οι ελληνικές προσφυγικές κοινότητες και η εφημερίδα τους έζησαν τα γεγονότα της Άνοιξης της Πράγας μάλλον επιδερμικά καθώς η προσοχή τους επικεντρώθηκε κυρίως στις εξελίξεις που δρομολόγησε η νέα διάσπαση που εκδηλώθηκε στην ηγεσία του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της λεγόμενης 12ης Ολομέλειας της ΚΕ, η οποία έλαβε χώρα τον Φεβρουάριο του 1968 στη Βουδαπέστη.[39] Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρκεια της Ολομέλειας η φιλοσοβιετική ηγεσία του Κολιγιάννη καθαίρεσε με οριακή – έντονα αμφισβητούμενη πλειοψηφία τη λεγόμενη αναθεωρητική ομάδα του Δημήτρη Παρτσαλίδη, γύρω από την οποία συσπειρώνονταν τα μισά μέλη της κομματικής ηγεσίας στο εξωτερικό και τα περισσότερα μέλη της κομματικής ηγεσίας που υπό καθεστώς παρανομίας δούλευαν στο εσωτερικό της χώρας. Τα στελέχη που τάχθηκαν με τον Κολιγιάννη ευελπιστούσαν ότι τουλάχιστον στην «προσφυγοχώρα» θα επικρατούσαν και πάλι χάρις στην εύνοια που τους παρείχαν οι φιλοσοβιετικές αρχές, όπως και έγινε τελικά, με εξαίρεση την Τσεχοσλοβακία.

Η Κομματική Οργάνωση του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία ήταν η μοναδική που δεν ενέκρινε τα λεγόμενα «οργανωτικά μέτρα» της 12ης Ολομέλειας ούτε σε επίπεδο ηγεσίας, ούτε σε επίπεδο βάσης. Από τα 2.100 μέλη του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία υπέρ της 12ης Ολομέλειας τάχθηκε το 70% και η μεγάλη πλειοψηφία των κομματικών οργανώσεων, ενώ σε

---

[38] Αναλυτικότερα για τη στάση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων της περίοδο της Άνοιξης της Πράγας βλ. Kateřina Králová, Loyality of the Greek Emigrants in Czechoslovakia between 1948 and 1968, *Slovanský přehled*, τ. 3, σελ. 337-350. Επίσης Kostas Tsivos, The Year 1968 on the Pages of the Newspaper Agonistis – The Party Crisis and the Prague Spring, *Studia Territorialia, Supplementum*, Πράγα 2010, σελ. 25-38.

[39] Για το θέμα της 12ης Ολομέλειας και της διάσπασης του ΚΚΕ το 1968, βλ. Τάσος Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1983. Πάνος Δημητρίου, *Η διάσπαση του ΚΚΕ μέσα από το κείμενα της περιόδου 1950-1975*, Ι. Π., Θεμέλιο, Αθήνα 1978. Παύλος Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας: Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968*, Gutenberg, Αθήνα 1974.

επίπεδο της Κομματικής Επιτροπής κατά της 12ης Ολομέλειας τάχθηκαν τα 39 από τα 47 μέλη της.[40] Τα στελέχη αυτά απηύθυναν αρχικά εκκλήσεις για την σύγκλιση νέου συνεδρίου του ΚΚΕ, για το σχηματισμό νέας ενιαίας ηγεσίας κλπ. Σταδιακά ωστόσο τάχθηκαν με το μέρος της ομάδας του Παρτσαλίδη, τις θέσεις του οποίου άρχισε να υποστηρίζει ανοιχτά και η εφημερίδα «Αγωνιστής». Η εφημερίδα, τα κομματικά γραφεία και η υπόλοιπη υλικοτεχνική υποδομή παρέμεινε στα χέρια των «παρτσαλιδικών» μέχρι τον Ιούνιο του 1969, δηλαδή σχεδόν έναν χρόνο μετά την καταστολή της Άνοιξης της Πράγας. Μετά την απόλυτη επικράτηση των φιλοσοβιετικών στην ηγεσία του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας τον Απρίλιο του 1968 απέβη καθοριστική και για την έκβαση της διαμάχης κολιγιαννικών - παρτσαλιδικών. Υπό την απειλή ποινικών κυρώσεων οι τελευταίοι υποχρεώθηκαν να παραδώσουν τα γραφεία, την υλικοτεχνική υποδομή, τα ταμεία και τους κωδικούς των τραπεζικών λογαριασμών. Ο «Αγωνιστής» διέκοψε την έκδοσή του τον Ιούνιο του 1969 και ξανακυκλοφόρησε ένα χρόνο αργότερα ως «Λαϊκός Αγωνιστής». Τους επόμενους μήνες στους «παρτσαλιδικούς» επιφυλάχτηκε παρόμοια αντιμετώπιση με τα εκατοντάδες χιλιάδες μέλη του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας που αρνήθηκαν να ευλογήσουν την εισβολή την Σοβιετικών. Πολλά από τα «παρτσαλιδικά» στελέχη του ΚΚΕ έπεσαν σε δυσμένεια, στους δασκάλους που τάχθηκαν με το «Εσωτερικό» απαγορεύτηκε να διδάσκουν, αρκετοί πρόσφυγες στερήθηκαν των κοινωνικών παροχών που μέχρι τότε ελάμβαναν κλπ. Γενικά σε διαχειριστή όλων των προνομίων που στο εξής θα απολάμβαναν οι προσφυγικές κοινότητες αναγορεύτηκε η νέα κολιγιαννική ηγεσία υπό τον Απόστολο Χατζηαντωνίου και Ευστάθιο Φωτιάδη.[41] Με λίγα λόγια η επικύρωση της 12ης Ολομέλειας και κυρίως η συνταύτιση με την εισβολή των σοβιετικών στρατευμάτων – την οποία η νέα τσεχοσλοβάκικη ηγεσία χαρακτήριζε ως «παροχή διεθνιστικής βοήθειας» - απέβη καθοριστική για την περαιτέρω πορεία εκατοντάδων προσφυγικών οικογενειών. Η στάση του κάθε πρόσφυγα σε αυτά τα θέματα αποτελούσε κριτήριο για το εάν τα παιδιά τους θα εντασσόταν στο Πανεπιστήμιο, για την απόκτηση του απαραίτητου αποδεικτικού κοινωνικών φρονημάτων, ακόμα και για το εάν η οικογένεια θα πήγαινε σε λουτρά ή θα έπαιρνε άδεια για επίσκεψη συγγενών σε άλλη λαϊκοδημοκρατική χώρα. Η νέα διάσπαση των προσφυγικών κοινοτήτων εκφράστηκε εκ νέου κάθετα με διαχωρισμό γιορτών, επετείων και συγκροτημάτων. Ο διχασμός παρέμεινε έντονος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του ΄80 οπότε και κορυφώθηκε η διαδικασία επαναπατρισμού των προσφύγων.

Επαναπατρισμός

Αυτό που διέκρινε τη ζωή των προσφυγικών οικογενειών στα 30 ή 40 χρόνια της υπερορίας ήταν ο διακαής πόθος της επιστροφής στην πατρίδα. Η ευχή που ακούγονταν πιο τακτικά στις οικογενειακές ή άλλες εκδηλώσεις τους ήταν «...και του χρόνου στην πατρίδα». Η πρώτη – και συνάμα τελευταία – αποστολή μαζικού επαναπατρισμού καταγράφτηκε το 1954, όταν με τη διαμεσολάβηση του Ερυθρού Σταυρού επέστρεψαν στην Ελλάδα περίπου 800 πρόσφυγες, ως επί το πλείστον ηλικιωμένοι, παιδιά που οι γονείς τους είχαν μείνει στην Ελλάδα ή αιχμάλωτοι στρατιώτες του κυβερνητικού Εθνικού Στρατού. Στη συνέχεια, οι

[40] Národní archiv, Praha (NAP) (Εθνικό Αρχείο, Πράγα), KSČ, ÚV, 100/3, (Κομμουνιστικό Κόμμα Τσεχοσλοβακίας – ΚΕ), Řecká emigrace – Πολιτική Προσφυγιά / Μη ταξινομημένο τμήμα.
[41] Konstantinos Tsivos, *Řecká emigrace v Československu (1948-1968)*, Dokořán, Πράγα 2012, σελ. 210-230.

υπόλοιποι πρόσφυγες υπέβαλαν ατομικές αιτήσεις επαναπατρισμού, οι οποίες συνήθως συνοδεύονταν από πιέσεις που τους ασκούσαν οι πρεσβευτικές αρχές της Πράγας για υπογραφή δηλώσεων μετανοίας. Το αίτημα του επαναπατρισμού κατέστη πάλι επίκαιρο μετά το 1974, όταν εκατοντάδες πρόσφυγες άρχισαν αυθόρμητα να επιστρέφουν στις πατρογονικές τους εστίες, μολονότι δεν είχαν ρυθμιστεί νομοθετικά σημαντικές πλευρές της ζωής τους (αμνηστία, απόδοση ιθαγένειας, συνταξιοδοτικά και περιουσιακά ζητήματα). Τα διαδικαστικά και γραφειοκρατικά θέματα επιλύθηκαν μόλις το 1985 με τη διακρατική συμφωνία Ελλάδας – Τσεχοσλοβακίας. Από το 1975 έως το 1985 επέστρεψαν στην Ελλάδα περίπου 10.000 πρόσφυγες, δηλαδή τα ¾ του συνόλου των προσφύγων.[42] Η τάση για ομαδική επιστροφή, ιδιαίτερα μεταξύ της νέας γενιάς των προσφύγων πρέπει να αποδοθεί στους εξής παράγοντες:

- Στο καθεστώς προσωρινότητας που χαρακτήριζε την παραμονή τους στην Τσεχοσλοβακία, καθώς και στην έντονη νοσταλγία για επιστροφή στην «πατρίδα» που τους είχαν καλλιεργήσει οι γονείς τους (Στην Τσεχία Έλληνας – Στην Ελλάδα ξένος).
- Στην επιθυμία τους να αποδράσουν από τις κλειστοφοβικές προσφυγικές κοινότητες στις οποίες για 30 χρόνια επικρατούσε η διχόνοια και η αντιπαράθεση.
- Στη γενικότερη επιθυμία να γευτούν τα απαγορευμένα φρούτα του καταναλωτισμού και των ελεύθερων μετακινήσεων.

Μετά το 1989 παρέμειναν στην Τσεχοσλοβακία περίπου 3.500 Έλληνες, απόγονοι της γενιάς των πολιτικών προσφύγων. Επρόκειτο συνήθως για άτομα που ζούσαν σε μικτές οικογένειες, για άτομα χωρίς ιδιαίτερους συγγενικούς δεσμούς στην Ελλάδα ή για άτομα που δεν ήθελαν να απολέσουν την καλή τους επαγγελματική αποκατάσταση διακινδυνεύοντας έναν επαναπατρισμό σε ένα σχετικά άγνωστο περιβάλλον. Πρόκειται για τη γενιά των παιδικών σταθμών και τους απογόνους τους, οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία ζουν σε μικτές οικογένειες. Οι Έλληνες της Τσεχίας είναι οργανωμένοι σε 10 κοινότητες, οι οποίες λειτουργούν στις περιοχές αρχικής εγκατάστασης των πρώην προσφύγων και προσπαθούν μέχρι σήμερα να διατηρήσουν τη γλώσσα και την εθνική τους ταυτότητα. Αποτελούν, μαζί με τον τουρισμό, τη σταθερότερη γέφυρα επικοινωνίας μεταξύ Ελλάδας και Τσεχίας. Ένα σημαντικό ποσοστό Ελλήνων προσφύγων, ειδικά της γενιάς των παιδικών σταθμών, δεν άντεξε την επάνοδο στην πατρίδα και οι δυσκολίες προσαρμογής το οδήγησαν σε νέους δρόμους, συνήθως σε χώρες όπου ζούσαν συγγενείς τους, όπως η Αυστραλία, η Γερμανία, ο Καναδάς κλπ. Λόγω των επιπτώσεων της κρίσης στην Ελλάδα, μετά από το 2010 αρκετοί επαναπατρισθέντες αναζητούν και πάλι τρόπους εγκατάστασης και εργασίας στους γνώριμους τόπους των πρώην προσφύγων στην Τσεχία.

[42] Στο ίδιο, σελ. 240-246. Για το θέμα του επαναπατρισμού λ. επίσης Κατερίνα Τσέκου, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη 1945-1989*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013. Κατερίνα Σουλτανιά, *Η εθνική ταυτότητα των εκπατρισμένων μετά τον εμφύλιο των Ελλήνων - Το παράδειγμα της Πολωνίας*. Έλλα, Λάρισα 1999.